

מבוא - הערות מקדימות

מתוך שאיפה להגיע למודעות מרבית לתהליך הפרשני הפוקד אותנו, נציג במבוא לפרשנות המוצעת לספר במדבר מספר קווים מנחים העומדים בבסיסה. נתייחס כאן לבעיות המרכזיות של הספר, למבנהו, לאופן שיבוץ המצוות בספר, להשוואה המתבקשת לספר שמות, ובאופן כללי, למה שראוי לדעתנו לכנות 'שפת הספר', היינו, מכלול דרכי המבע המהותיות המיוחדות לו. קווים מנחים לפנינו, ועל כן יוצגו בקיצור המתחייב. קווים אלו ישרתונו בדיונים שלהלן, ובמיוחד בדיון המסכם של חיבור זה.

בעיות מרכזיות

פרשנות ספר כמכלול איננה רק היענות לקולן המאתגר של אין ספור שאלות 'מקומיות' הגלומות בו ועולות 'מעצמן' על כל צעד ושעל, בקריאה מדוקדקת של הטקסט המתפרש. הניסיון לפרש ספר כרוך גם בהצבת בעיות מרכזיות שלו החוצות כחוט השני את הטקסט בכללותו, והתמודדות עמן.¹ כמעט מיותר לציין, לא במרכזיות גיאומטרית, משורטטת ונמדדת, עסקינן, ולכן, המונח 'בעיות מרכזיות' אין כמוהו לעמימות ואף לחמקמקות. העמדת שאלות שכאלו עשויה להיות שרירותית למדי, וקשה מאוד להוכיח מה מרכזי יותר ומה מרכזי פחות. ובכל זאת, דומה בעינינו כי הצורך בדיון פרשני מסודר מחייב דיון בשאלות שכאלו; זאת, במודעות מלאה לכך שבהקשר הנידון 'מסודר' כרוך בראש ובראשונה בויתור על שאלות אחרות - 'מרכזיות' פחות - שאינן נשאלות. לשון אחר, לפנינו צמצום מלוא העושר התוכני והרעיוני של הטקסט והכוונתו לשאלות מסוימות. ובניסוח חריף יותר, הדברים עלולים להגיע לכליאת פרשנות הטקסט בסד של שאלות מסוימות ובכבלים של דיון **מאורגן וממושטר** המקשה על פיתוח רעיונות בלתי צפויים, ובולם כיווני מחשבה חדשים.

1 בניסוחנו החותר אל הזהיר חבויה ההשקפה הפרשנית הסטרוקטורליסטית שאנו מקבלים אותה בצורתה הימתונה. רוצה לומר, אנו מניחים קיומם של יסודות עומק, בדרך כלל בעלי אופי בינארי, המציגים קצוות מנוגדים, המבצבצים אל פני השטח של הטקסט. הפרשן המלקט את עקבותיהם הנגלים, עשוי לגלות את הסטרוקטורה, ופועל לשילובה בהליך הפרשני. אנו מדגישים 'מתונה', משום שיש הרבה מן הצדק בביקורת על יישום הסטרוקטורליזם בספרות; יישום הרואה כביכול את הטקסט כולו כפועל יוצא של יסודות העומק הטמונים בו. הטקסט מורכב לאין ערוך מכל העמדה שלו על יסודות בודדים. עם זאת, הניסוח שבחרנו 'בעיות מרכזיות' אינו מתיימר לתלות את כל התופעות הסגנוניות בבעיות אלו. סקירה ממצה על ביקורת הסטרוקטורליזם כשיטה פרשנית ראו אצל: ק' ליאס, ביקורת ופרשנות, אסתטיקה: מבוא פילוסופי (עורך: א' הנפלינג), האוניברסיטה הפתוחה תשנ"ט, עמ' 359-378. ס' סים, סטרוקטורליזם ופוסט סטרוקטורליזם, שם, עמ' 379-410. סיכום תמציתי על יישום השיטות בפרשנות המקרא ראו: פ' פולק, הסיפור במקרא - בחינות בעיצוב ובאומנות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 433-440.

בנסיבות אלו מתחדדת מאוד השאלה בדבר הזיקה בין השאלות הגדולות והמרכזיות לקטנות והמקומיות - מה נובע ממה ומה מכתוב את מה. האם השאלות הגדולות נובעות מתוך הקטנות או להפך, והאם ניתן להגיע לאיזה דגם מעגלי, כפי שאנסה להציע להלן.

אנו פותחים בשורות אלו משום שלא-אחת נכתבת פרשנות שבהימנעה מלהכריז על שאלותיה הגדולות יוצרת אשליה של פרשנות 'אורגנית', שלכאורה, עולה וצומחת באופן טבעי מתוך הטקסט לבדו. לא כך נהגנו בחיבור זה, אנו מבינים את פרשנותנו בצורה מסוימת, ומשתפים את הקורא באופן שנתייחס לספר המתפרש. אשר על כן, ננסה להציב כאן מסגרת דיון מסודרת ככל שניתן, וכבר עתה נכריז כי איננו יכולים להשתחרר מן התחושה, כי שאלות של **סדר ומשטר** אינן רק בגדר אמצעי לנוחיות הדיון, הן יעמדו כעניין ממשי ביותר בפרשנות ספר במדבר, ומבחינה זו אופיו של הדיון המקדים קשור בעבותות עבים בדיון עצמו.

ספר במדבר משקף נדודים במדבר. כפי שנראה להלן, ארץ ישראל - היעד, עומדת ברקע, והאירועים מתנהלים כמדומה במודעות לינוכחותה הנעדרת. אולם, בעומקו של עניין, הגיאוגרפיה הזו מכתובה לדעתנו גם שאלות של 'סדר' לעומת 'אי-סדר'. רצוננו לומר, הספר בוחן ובודק מצבים - דתיים וחברתיים - מסודרים ומאורגנים, ומעמיד את שאלת הסדר והמשטר שלהם כשאלה דתית. מכאן נובעת שאלת מעמדה של ה'יקדושה' הכרוכה בספרנו במבנים מסודרים ובמדרג ברור למדי - מהחול אל הקדוש ביותר; ובצדה, שאלת מעמד המנהיגות והמשפט האמורים מטבעו של עולם לשקף עולם מסודר ומאורגן, וכן, טיבה של השגחת ה' היוצרת תבנית מאורגנת שבה מובנים האירועים והתהליכים. לדברים אלו השלכות רבות משמעות על האופן שבו נתבונן בתוכנו של הספר המציג מצבים אוטופיים כדוגמת המחנה וסדריו, ובשפתו של הספר המציגה מצבי נוודות שונים ההפוכים לסדר ולמשטר.² הפרשנות שתוצע כאן תראה בשאלת הסדר והארגון עניין מרכזי שינחה רבים מהדיונים הפרשניים שיובאו בהמשך.

הנה כי כן, דיוננו זה מניח מאפיינים ייחודיים לספר, בראש ובראשונה בעיותיו המרכזיות. יחד עם זאת, בהנחה בדבר קשר פרשני מתמיד בין השאלות הגדולות והקטנות - ראוי כמדומה לדבר על כך במונחים של מעין 'מעגל הרמנויטי' - ננסה לטפל ככל שניתן גם באחרונות, ולעמוד על תרומתן המצטברת לרעיונות גדולים. גישה זו מכתובה פירוש רציף למדיי הפוסע בנתיב השגתי השזור בשאלות השוטפות העולות מן הטקסט, כל זאת במודעות מלאה לשאלות הגדולות יותר המוצבות כאן בצורתן המתומצתת.

2 על שאלת הנוודות ראו בספרו של איתמר גרינוולד, במיוחד בפרק השני: I. Gruenwald, Rituals and Ritual Theory in Ancient Israel. Leiden Boston 2003.

מבנה

דיון מקדים בספר הנוגע בבעיותיו הגדולות מחייב עיסוק ולו תמציתי במבנהו. ספר במדבר זכה לחלוקה - בין שהמונח 'חלוקה' ננקט במפורש ובין שלא - כבר אצל פרשנים קדמונים, בראש ובראשונה אצל חז"ל שהפעילו לצורך זה קריטריונים שונים.³ את עצם הנטייה העקרונית לחלוקת הספר נאמץ, אך גישתנו לחלוקתו תהיה שונה מהותית מגישות אחרות.⁴

כללית, נדבר להלן על חלוקה גדולה (חטיבות) וחלוקה קטנה (יחידות). אשר למהות, לדעתנו, כל מבנה באשר הוא מבנה מציג את המתח שהוזכר לעיל בין המצבים המסודרים והמאורגנים להיפוכיהם המייצגים אי-סדר. רצוננו לומר, עצם היומרה לחלוקה הוא ביטוי לתפיסת סדר - מכלול ענייני הספר נתפס כמערכת שיש בה הגיון ושיטה. ויחד עם זאת, הידיעה כי עומדות בפני הפרשן כמה אפשרויות לחלוקה, שאף אחת מהן איננה מוחלטת, מכניסה להתבוננות בספר ממד של אי-סדר. כל חלוקה משמעותית של טקסט נתון חייבת לגלות יסודות מאפיינים של אחדות הקיימים בסך הכול של חלקי השלם, אך בולטים בחלקי יותר מאשר ביחידה הגדולה הכוללת. לענייננו, יש מקום להתייחס למספר יסודות של אחדות פנימית בחלקים של הספר השלם. נמצאם בטקסטים רבים, אך הם תקפים במיוחד באשר לספרנו:

1. **זמן ומקום.** היחידה הספציפית מתרחשת במסגרת מוגדרת באופן יחסי של זמן ומקום השונים מזו של יחידה אחרת במכלול.

3 למשל התפיסה שלפרשת בלעם ייחודיות המעניקה לה מעמד עצמאי כלשהו: "ומי כתבן? משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב..." (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב). או שפרשת 'הארון' מהווה ספר בפני עצמו: "וייהי בנסוע הארון נקוד עליו מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה זה מקומו. רבי אומר: מפני שהוא ספר בעצמו..." (ספרי, במדבר, פד. עמ' 80). ויש לקביעה זו הד בחלכה: "ספר תורה שבלה אם יש בו ללקט שמונים וחמש אותיות כגון פרשת ויהי בנסוע הארון מצילין ואם לאו לא מצילין" (בבלי, שבת קטו ע"ב), ומתוך זה נגזרת הקביעה: "...הצבה עמודיה שבעה - אלו שבעה ספרי תורה" (בבלי, שבת קטו ע"א). כלומר, תפיסת ייחיה בנסוע הארון כספר, מחלקת את ספר במדבר באופן כזה שמתקבלים עוד שני ספרים:

4 ידועות מספר תפיסות חלוקה. יש המחלקים לשני חלקים. כך אברבנאל בהקדמתו לספר. החלק האחד: "מהם בסיפור כל תלאותיהם בהיותם במדבר", והשני: "יספר בו מה שקרה להם מהמלחמות ומשהגיעו אל ארץ נושבת". ראו ניתוח להצעת מבנה זו והשוואתה לדרך שתפסו את המבנה פרשנים אחרים אצל: נחמה ליבוביץ, עיונים בספר במדבר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 9-13. בין האחרונים מקובלת החלוקה לשלושה, אם כי יש הבדלים מסוימים בתיווך היחידות ובכותרת שהוענקה להן. לפי 'דעת מקרא': 'פרקים א-י - קורות ישראל במדבר סיני, פרקים יא-יט - אחרי שעזבו את מדבר סיני עד מלחמות הכיבוש של עבר הירדן המזרחי, פרקים כ-לו - האירועים והמלחמות עד בואם אל קצה הארץ הנושבת' (דעת מקרא, עמ' 14). לפי 'עולם התנ"ך': 'חטיבה א - מחנה ישראל במדבר (א, א - י), חטיבה ב - השהייה בפארן ובקדש (י, א - כ, ג)...חטיבה ג - מקדש לכנען (כ, יד - לו, ג)' (עולם התנ"ך לבמדבר [עורך: מ' וינפלד], תל אביב תשמ"ו, עמ' 8). לפי ליכט: 'פרקים א-י על הימים האחרונים במדבר סיני; פרקים יא-כא על המסע מסיני לערבות מואב; פרקים כב-לו על השהות בערבות מואב' (ליכט, א, עמ' ה).

2. **תוכן ומטרות.**⁵ כל יחידה מאלו שנוצרו בעקבות החלוקה מאופיינת בתכנים ייחודיים נושאי מטרות ניתנות לזיהוי מיוחדות לה.

3. **סגנון.** ניתן להצביע על הבדלים סגנוניים בולטים בין יחידה ליחידה.

אם כן, אשר לספר במדבר שבמבט כללי נושא אופי 'היסטורי' (לאו דווקא לפי המשמעויות המקובלות של המושג⁶), השימוש בקריטריונים אלו לצורך חלוקה 'גדולה' פשוט באופן יחסי. קריטריון החלוקה הראשון העוסק בזמן ובמקום כמאפייני היחידה, הוא אפקטיבי למדי. מבחינת המקום, ניתן לדבר על התרחשויות בספר במדבר המתנהלות בשלוש סביבות גדולות שונות - התנועה של העם עד לקדש, הנדודים במדבר, ובסיום, אירועי עבר הירדן עד סף הכניסה לארץ כנען. גם מבחינת גורם הזמן ניתן להגיע לחלוקה ברורה ולדבר על האירועים 'בשנה השנייה' עד לחטא ה'מרגלים' בתחילת הספר, אירועי השנה האחרונה בסופו, כשבתווך מתחוללים הנדודים הממושכים. מבחינת תכנים ומטרות ניתן לערוך הבחנה ברורה למדי בין הפרשות ה'היסטוריות' המלמדות על הכוונת ה' את המאורעות לאורך זמן, לבין הפרשות ההלכתיות המעמידות את ציווי העשייה וההתנהגות הקונקרטיים. ואשר לסגנון, יש בספר יחידות שיריות, בצד עלילות סיפוריות, ולעומתן, עומדים הפרקים הראשונים המבוססים בעיקר על רשימות, וכוללים מעט מאוד יסודות עלילתיים. כן ניתן לדבר על סגנון הלכתי מיוחד לספר.

בבואנו להציע הצעת חלוקה ('גדולה', ובאופן עקרוני, גם 'קטנה'), לא התחשבנו בשני הגורמים האחרונים. לא ראינו את הצד השירי המופיע פה ושם בספר, כמצדיק חלוקה מיוחדת על פיו. השירה בפרשת בלעם הינה חלק בלתי נפרד מהיחידה הנושאת ברובה אופי סיפורי. דברים דומים ניתן לומר לגבי 'שירת הבארי' ו'שירת הארוני'.⁷ כמו כן, בחלוקה הגדולה (ולעתים גם בקטנה), לא הפרדנו את היחידות ההלכתיות מהסיפוריות משום שהקישור ביניהן עשוי להיות רב-משמעות - הסיפור, לעתים, מוליד הלכה, או שנקשר אליה בדרך 'חזקה' כלשהי.

בפשטות, ניתן אפוא לדבר על מבנה כללי, שהחיפוש אחריו מתנהל בנתיב ברור למדי של גורמי הזמן והמקום העומדים ברקע כל העת. הוא עוקב אחר סדר היסטורי

5 'מטרות' הינו מושג עמום במקצת. סביר שלטקסט תהייה מטרות, ובוודאי שלטקסט מקודש. השאלה היא יחסן ליפונקציות של השפה המצויות בטקסט שלפנינו, ולשאלה הפילוסופית של ההתכוונות כנייני מהותי. אם כן, כל שנוכל לומר כאן הוא כי אנו רומזים לבעייתיות בשימוש הפשטני משהו בימטרות' של יחידה, אך במגבלות המסגרת העומדת כאן לדיון לא נוכל לחרוג בהרבה משימוש פשטני זה.

6 נדייק, ברור שבעיקרה זוהי היסטוריה דתית המשקפת היסטוריוסופיה, ולא היסטוריוגרפיה, אך אין זה מונע לבקש בה גם מאפיינים של היסטוריה במובן המודרני. ראו מאמרי: 'י רוזנסון, סיפור עבר - ספרות והיסטוריה בתנ"ך - סתירה או השלמה?', על אתר, ז, תשי"ס, עמ' 111-149.

7 חז"ל ראו את 'פרשת הארוני' כספר ואת 'פרשת בלעם' כספר - לעיל הערה 3. סביר להניח כי את 'פרשת בלעם' ראו כך בגלל השוני העמוק בניבויים המתבטא בהיעדר נוכחות פעילה של ישראל ומשה בסיפור, אך אפשר כי גם בגלל עוצמתה של השירה המשובצת בו. תפיסה נפרדת של 'פרשת הארוני' עשויה לכאורה להתקבל בגין הבנתו כשירה.

מסוים. פתוח בשנה השנייה לצאת בני ישראל ממצרים, כשבנקודה זו הוא ממשיך את ספר שמות, עבור להתחלת המסע אל ארץ ישראל, לפרקי התלונות, הנדודים הממושכים במדבר, כיבוש עבר הירדן, וסיים בהכנות לכניסה לארץ. אם נדייק מעט יותר, עקרונית, ניתן לסמן בו שלוש חטיבות עיקריות: האחת, תיאור המחנות וההכנות למסע, השנייה, התלונות⁸ והאירועים במהלך הנדודים, והשלישית, האירועים בשנת הארבעים. דוק, השאיפה לדייק מובילה אותנו להשתמש במונחים נפרדים - 'מסעי' במובן של מסע מודע המכוון לארץ ישראל ורק לה, ו'נדודים' שיש בהם צד של אקראיות הכרוך במטרותם שהיא ענישה.⁹

לשיטתנו, ומתוך רצון לדייק, אנו מעדיפים להציג גם חלוקה גדולה מפורטת מעט יותר, שתתייחס לחמש החטיבות הבאות:

א. תיאור המחנה ותחילת המסע (פרקים א-י).

ב. מסע ותלונות (פרקים יא-יד).

ג. פרשות מתקופת הנדודים הארוכה (פרקים טו-יט).

ד. המסע לארץ כנען והכיבושים בעבר הירדן (פרקים כ-כה).

ה. ההכנות לכיבוש ולהתנחלות בארץ כנען (פרקים כו-לו).

אנו נוטים לאמץ חלוקה זו משום שהיא משקפת מיהות של תהליך שבוודאי רבים מלומדי הספר חשים בו - גם אם בצורה אינטואיטיבית - ולכיוון הפרשנות שיוצג להלן, הוא חשוב במיוחד. נציג את החלוקה בניסוח שונה מעט:

הכנות לנסיעה ולכיבוש - מצב ראשוני

'תלונות' - קלקול

אירועים בתקופת הנדודים - תיקון

תחילת המסע לארץ, כיבושים בעבר הירדן - תחילת חזרה למצב הראשוני

הכנות לכיבוש ולהתנחלות - חזרה למצב הראשוני

ודומה כי נימצא נשכרים מתמצות נוסף, המלווה בסימני קישור מתאימים, כך שישקף את המהות הפנימית של כל יחידה:

הכנות ← מסע ← נדודים ← מסע ← הכנות.

בראייה כוללת, ניתן להבחין כאן בתהליך. יסודו בליבון תמונת העבר, המקנה למסופר משמעות מוסרית. זהו תהליך העומד על קלקול ותיקון. תפיסת מבנה כוללת זו מעניקה כמובן תחושה של סדר וארגון מוסריים - סדר וארגון ברמת המבנה

8 אנו מעמידים 'תלונות' במרכאות משום שהביטוי אינו מופיע בפרק יא, אלא בהמשך, וגם שם לא בצורה עקבית. השימוש בו נוח והוא נכלל בשגרת הלשון של העוסקים בספר, אך אינו מוצדק די הצורך מנקודת ראות פרשנית. ראו דיונונו לפרק יא (יחידה ו).

9 הספר עצמו מאחד את המהלכים השונים ומשתמש בימסעי בני ישראל, אם כי לשון זו איננה תופסת תמיד, ולעתים נוקט הספר בלשונות אחרים. וראו להלן (במיוחד יחידה יט).

ומשמעותו הדתית 'הגדולה', וסדר וארגון במשמעות של זיקה בין התרחשויות. והנה, בתוך המבנה המאורגן הזה נפרשת לנגד עינינו תמונה של סיבוך - תהליך ובו שלב של הכנות מסודרות ומאורגנות ההופכות למצב של אי-סדר, פריעה של מה שהיה עד עתה כה מאורגן, ואחריו תהליך הדרגתי של ארגון מחדש. הקורא בספרנו מודע כמובן לתוצאות של הפרת הדגם המסודר והמקודש של תחילת הספר בעטיין של 'היתלונות'; הפרה המובילה לחרון אפו של ה' ולענישה המכוונת לתקן את המעוות ולהשבת הסדר על כנו. האם חש כך גם 'בן הזמן' הנוכח באירועי המדבר? האם הבין אל-נכון את הסיבות לחרון אפו של ה'? האם מה שאנו מכנים 'יתלונות' הם חטאים במובן המקובל הראויים לענישה כזו? האם אפשרות הענישה הייתה נתון שעמד בפני ישראל בטרם חטא? ההיה מודע לה? האם בכלל ניתן היה בנסיבות הידועות להגיע למצב של היעדר 'יתלונות'? כל השאלות הללו המוצגות כאן בניסוח הריף למדי, ראויים כמובן לדיון נפרד, שבחלקו ייעשה להלן; אך כבר בשלב זה נוכל לומר, כי המבנה המסודר של הספר, שברובד מסוים שלו מפגין 'סדר מוסרי חזק', מצפין גם שאלות לא-פשוטות המציגות מצב השונה מהותית מהסדר המקובל הנצפה בקריאה ראשונית.

יצוין, תפיסת המבנה שאחזנו בה מחייבת הנחות פרשניות-הגותיות מסוימות שנדון בהן בהמשך. למשל, ההבנה שפרשת קורח שונה מהותית מהיתלונות, ויש בה יסוד חזק וישיר של תיקון. ועוד יצוין, בתוך המבנה הכללי הזה רבות הן החידות המביאות לתחושה של אי-סדר 'המולבש' על סדר. למשל, גורם הזמן בספר איננו אחיד. יש אירועים המתוארכים בדיוקנות מרבית (עד ל'רמת' היום), יש אירועים חסרי תאריך, ויש גם תיארוך חלקי. המצב הזה הניע פרשן כמו רבי אברהם אבן עזרא המפעיל את עיקרון 'אין מוקדם ומאוחר בתורה' ביד נדיבה, לטעון כי פרשת קורח אירעה בכלל בפרק זמן המתאים לתחילת הספר.¹⁰ אך גם אם לא נקבל גישה זו, ונראה את פרשת קורח, ועמה פרשת המקושש, כמציינות אירועים שאכן אירעו במקום שנקבע להם בספר ובתוך תקופת הנדודים, נתקשה להימלט מהמסקנה כי ניכרת בספר הבלעה של תקופת הנדודים הארוכה וצמצום טקסטואלי שלה. אין היא בולטת כתקופה מוגדרת, וסימניה בספר כמעט שאינם ניכרים. ניתן כמובן לראות את הצגת דפוסי המסעות בפרק י (להלן יחידה ה) כמתייחסת גם לנדודים,¹¹ אך בהצגת מצבים מאורגנת ומסודרת זו אין הבחנה ברורה בין המסעות המוגדרים שזכרם בא בספר במפורש לבין הנדודים שאחרי חטא ה'מרגלים'. דברים דומים יעלו בדיונונו במסעות של 'פרשת מסעיי' בסוף הספר.

בעיה נוספת בתפיסת המבנה הזו כרוכה בשאלת שיבוץ המצוות. הבנייתן במבנה שביסודו נושא אופי כרונולוגי איננה מובנת מאליה. בסעיף הבא נציג עמדה בנידון.

10 אבן עזרא: 'ויקח קרח - זה הדבר היה במדבר סיני כאשר נתחלפו הבכורים ונדלדלו הלוים כי חשבו ישראל שמשא אדונינו עשה מדעתו לתת גדולה לאחיו גם לבני קהת שהם קרובים אליו...' (טז, א).
11 ספורנו: 'ובמקום אשר ישכן שם הענן שם יחנו - ספר זכותן של ישראל על לכתם אחריו במדבר' (יז, ז). זאת כמובן בעקבות ירמיהו (בב). וזה מתייחס לדעתו לתקופה בכללותה.

יבדוק הקורא ויראה כי בדיון שלהלן אימצנו עקרונות את 'החלוקה הגדולה' שנסקרה לעיל. היא זו העומדת ביסוד הפרשנות שתוצג כאן והרעיונות הכרוכים בה. יחד עם זאת, חרף העמדתה ברקע, בהמשך דיונונו כמעט ולא התייחסנו אליה במפורש. משיקולים של מה שראוי לכנות 'יעילות פרשנית' **חילקנו כל חטיבה ליחידות משנה שבכל אחת משתקפת איזו אחדות מהותית בתוכן**. אם כי במובן מסוים, 'חלוקה קטנה' זו חותרת מעט תחת 'החלוקה הגדולה' שהוצעה לעיל. משהו על כך ייאמר בדיון המסכם.

המצוות

במבוא לעיון באופני הצגת המצוות בספר נעמוד בקצרה על שני עניינים. האחד קשור לשיבוץ המצווה בהקשר נתון, והשני, לסגנון הניסוח של המצווה ברמה התחברית והספרותית.

אשר להקשר, דומה שאחד מן העקרונות החשובים באופן הצגת המצוות בתורה הוא זיקתן לאירועים ולמצבים. במה דברים אמורים? באופן עקרוני הפלח הגדול של הרצאת הדברים בחומשים השונים הוא סיפור. לאמור, המצוות בסגנון המשפטי-הלכתי מובנות במסגרת סיפורית. מנקודת ראות ספרותית, דפוסי יחסייהן עם המרכיב הסיפורי המרכזי יכולים להיות שונים ומגוונים ובעלי עוצמות שונות. הנה למשל, ספר ויקרא הנושא אופי הלכתי מובהק (לא ניכנס כאן לחלוקה אפשרית שלו), ומציג את מצוות הקורבנות האישיים, אין בו סיפור משלו,¹² אך הוא מובנה בתורה לאחר ספר שמות שעלילתו מסתיימת בפרשת השראת ה' במשכן. אומנם נושא המשכן עצמו לא עולה בפרשת הקורבנות שבתחילת הספר, אך הפסוק הפותח: "ויקרא את משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר" (ויקרא א, א) רוקם קשר לסוף 'שמות', הגם שבהיעדר פרטים נוספים המקשרים את הקורבנות לסיפור הקמת המשכן, ניתן לומר כי 'עוצמתו' של קשר זה חלשה.

במבט כללי לתורה, ידועות רשימות של מצוות המצטיירות לכאורה כמנותקות הקשר ברור ביחס ליסביבתן, אך הקשר חבוי ומתגלה אגב ניתוח. למשל 'פרשת משפטים' פותחת כידוע ב'עבד עברי', נושא המקשר אותה למכלול הגדול של ענייני ספר שמות שנושא המרכזי - גלגולי השחרור מהעבדות. בצדה נעמיד את 'פרשת ראה'. זו פותחת בפן מסוים של היחס לעבודה זרה,¹³ ויש בכך כדי לקשרה לספר דברים שבהיאמרו על ספה של הארץ, נאבק נמרצות באלילות. קשרים מסוג זה עשויים להיחשב כבעלי 'עוצמה' גדולה יותר. וכמובן, יש לפעמים גם קישורים ישירים בדמות

12 הקטעים הסיפוריים בספר ויקרא הם: 'פרשת היום השמיני ומות בני אהרון' (ויקרא ח-יא), ו'פרשת המגדף' (ויקרא כד, י-כג).

13 אחדות הפולחן היא יסוד חשוב בפרשת ראה. כוונתנו לחלק המתחיל ב'אבד תאבדון את כל המקמות אשר עבדו שם הגוים אשר אתם ירשים אתם את אלהיהם...כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה" (דברים יב, ד-ט).

הנמקות מפורשות למצווה, למשל, 'גיד הנשה'; עניינו כמצווה מבואר בסיפור שבו שוב, למעלה מכל ספק ("...והוא צלע על ירכו. על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה אשר על כף הירך עד היום הזה כי נגע בכף ירך יעקב בגיד הנשה" בראשית לב, לב-לג). מעבר לקישורים ספציפיים כאלה או אחרים, הרי שבמבט כללי, עצם הבניית המצוות בטקסט, שבעיקרו נושא אופי היסטורי, האופף אותן, מעוררת לבקש קשר, וגלומה כאן כמדומה השקפה עקרונית. מדובר בויתור על סוגה מסוימת של רשימה עצמאית - **אין ספרים של מצוות וספרים של סיפורים!** - ומתבקשת הכפפה עקרונית של ההלכה להיסטוריה. בספר במדבר טיעון זה בולט כמדומה במיוחד. מצב זה מעניק למצוות שבספר במדבר דפוסי זיקות וקשרים מיוחדים לגוף הסיפורי שבו הן משובצות; כה מיוחדים, עד שהיה בכך כדי לעורר שאלה עקרונית באשר לאפשרות היותן קביעות של בדיעבד ולגבי תפיסת מעמדן כמצוות נצח.¹⁴ ההנחה הבסיסית של קשר בין היסטוריה להלכה תעמוד לנגד עינינו בבואנו לקשר את המצוות בספר לגוף הסיפורי שלו.

אשר לסגנון המצווה עצמה, עקרונית, להלן נאמץ ונפתח הבחנה ידועה בין סגנון קזואליסטי לאפודיקטי. הראשון מקובל בניסוח של מקרים משפטיים מפורטים, מאפשר לדון בצורה אפקטיבית, ומשקף סדר משפטי פונקציונלי ונוקשה הנטוע במסגרת ממושטרת; פעמים רבות אגב פתיחה במיליות המציניות נסיבות ותנאי - 'אם ו'כי'. האפודיקטי, קצר, מבוסס על ניסוח מוחלט וסגנון פסקני ללא התנאות.¹⁵ לענייננו נודעת חשיבות רבה לאותם מקרים דוגמת 'עשרת הדיברות' שבהם ההתנסחות היא על דרך הפנייה למצוה בינוכחי, ולכן, יש בה כדי לשקף יחס ישיר-אישי מהותי בין המצווה לנמען,¹⁶ שלא כניסוחים רבים המעדיפים את הפנייה בגוף שלישי.

14 ידועים דברי הרמב"ן בהקדמתו: "והספר הזה כולו במצוות שעה שנצטוו בהם בעמדם במדבר, ובניסים הנעשים להם. לספר כל מעשה ה' אשר עשה עמהם להפליא, וסיפר כי החל לתת אויביהם לפנייהם לחרב, וצויה איך תחלק הארץ להם. ואין בספר הזה מצוות הנהגות לדורות וזולתי קצת מצוות בענייני הקורבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים ולא נשלם ביאורן שם, והשלימן בספר הזה". הקריטריון שלו למצוות לדורות בספר הוא זיקתו לספר ויקרא, וזה מעניין משום שספר ויקרא מציג לכאורה דגם הפוך מזה של במדבר - דגם מנותק מאירועים מסוימים. ומאלף ניסוחו של האברבנאל בהקדמה לבמדבר: "בא הספר הרביעי לספר סדר הנהגת העם איך היה במדבר במסעיהם ובהנחיותם ואת כל התלאה אשר מצאתם בדרך, והסיבה אשר בעבורה נתעכבו במדבר ארבעים שנה עד תום כל הדור היוצאים ממצרים ואשר אירע לקורח ועדתו אשר היו על משה ועל אהרן ואגב גרר באו בתוך הדברים האלה לסיבות שיתבארו שמה מצוות מיוחדות לדורות, כמצוות צצית, פרה אדומה, סדר נחליות ברכת כוהנים, סוטה וניזי... והכל בחכמה ובהנהגה אלוהית".

15 יסודה בניחותיו הסוציולוגיים-משפטיים של אלט, והיא עולה שוב ושוב לדיון מחודש. לענייננו חשובים דבריו של פיש: 'א"ה פיש, בסתר עליון - פרדוקס וסתירה במקורות היהדות, בר אילן תשס"א, עמ' 139-140. וראו להלן הערה 16.

16 מ' וינפלד, עשרת הדיברות - ייחודם ומקומם במסורת ישראל, עשרת הדיברות בראי הדורות (עורך: ב"צ סגל), ירושלים תשמ"ו, עמ' 8. ובמיוחד מעניינים דבריו הקשורים לאופן שפילון האלכסנדרוני הבין את הסגנון הזה, וזיקתו לתורת הדיאלוג של בובר. ראו שם, הערה 31. על המורכבות שמסתתרת מאחורי הניסוחים קזואליסטי ואפודיקטי ראו במאמר: מ' וינפלד, למקורו של הדגם האפודיקטי בחוק המקראי - בעיית הניסוח של תקנונים ציבוריים מחייבים בימי הבית הראשון ובתחילת ימי הבית השני, תרביץ, מא, תשל"ב, עמ' 349-360. על הגיון בסגנונות המשפטיים ראו גם: ש' לוינשטאם, ערך: משפט, משפט המקרא, אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 625-626.

ועוד חשוב לענייננו לציין כיצד פנייה אישית וישירה עשויה להוות גורם מנחה בעל חשיבות. ניתן דעתנו לפנייה האישית בידוע מבין הניסוחים האפודיקטיים, זה המוכר מעשרת הדיברות:

"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. לא תעשה לך פסל וכל תמונה..." (שמות כ, א-ב).

פרשת משפטים מציגה תיאורים מפורטים של נסיבות והתנאות משפטיות: "כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם" (שמות כא, ב); "וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים" (שמות כב, כ); "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך" (שמות כב, כד).

והנה, בצד הפירוט המדוקדק והשימוש ב'כי' ו'אם', הסגנון כאן פונה במישרין אל היחיד - 'יתקנה', 'תונה'. דומה כי רוחה של הפנייה האישית מרחפת מעל הניסוחים הללו, ויש במשבה כדי לקשר בין הצווים המוסריים העמוקים של עשרת הדיברות לבין המצבים המשפטיים המדויקים יותר הרווחים בפרשת משפטים. פנייה אישית וישירה של משה אל העם מופיעה - כמתבקש מנסיבות היאמר הדברים - בספר דברים, והיא נאמרת לעתים בלשון רבים ולעתים בלשון יחיד:

"אלה החקים והמשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן ה' אלהי אבותיך לך לרשתה כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" (דברים יב, א).¹⁷

כיצד מתבטאים ניסוחים שכאלו בספר במדבר? עקרונית, הסגנון השלם של ניסוח המצוות בספר הוא מפורט ומדוקדק, ובמובן זה נוטה אל הקזואליסטי. נדגימו בכמה מקומות בספרנו. הנה, בקבוצת המצוות בפרק ה הפותחת בפרשת 'צרוע, זב וטמא נפשי מובא הציווי:

"וידבר ה' אל משה לאמר. צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש" (ה, א-ב).

ברור כי הכוונה שבמידה ויהיו צרוע וכו' במחנה, הם - בני ישראל - 'ישלחו' אותם מן המחנה לאלתר. בניסוח המצווה הבאה:

"איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעל מעל בה' ואשמה הנפש ההיא. והתודו..." (ה, ו-ז),

מופיע 'כי'. וכן בבאה אחריה:

"וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם איש איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל..." (ה, יא-יב),

17 בספר דברים נודעת כמובן משמעות להיאמרן במישרין מפי משה. ואפשר כי 'יכוה' של ספר דברים בנידון בולט דווקא בגין בואו אחרי ספר במדבר המדגיש את מעמדו של משה כיציוני' לדברי ה', ומבנה אותו במערכת היררכית נוקשה.

וזו שאחריה החותמת את קבוצת המצוות הזו:
 "וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם איש או אשה כי
 יפלא לנדר נדר להזיר לה" (ו, א-ב).

יש לצורת התנסחות זו דוגמאות רבות מאוד בספרנו ונביאן במקומן.
 להטעמת הניסוח בגוף שלישי הבא אגב ציון מקרה ונסיבות, הנפוצה בספרנו, יש
 להוסיף את התכיפות הגדולה בפתחות של קטעים בהכרזה - וידבר ה' אל משה (או
 לאהרון או לשניהם). בדוגמה שהובאה לעיל - מצוות פרקים ה-ו, כל מצווה הוכתרה
 בפתח מעין זה. ניתן כמובן להסביר זאת בהסבר מעין היסטורי שיבין כל פתיח שכזה
 כהתגלות עצמאית, כביכול, מצוות הספר ניתנו בצורה בדידה - מצווה מצווה וההתגלות
 שיוחדה לה, מה שלא היה למשל בפרשת משפטים. אולם, לשיטתנו ריבוי הפתיחים -
 יהא הרקע ההיסטורי המדויק לעיצובם אשר יהא - מספיג את הספר באווירה מסוימת,
 ומכתיב דרך קריאה מסוימת שלו. לא רק שאין פנייה אישית לבני ישראל ברמה
 הסגנונית, אלא שהכתוב מוודא, כביכול, שיובן כי ההנחיה לקיום המצווה עברה דרך
 'מסלולי' מסוים. סגנונו של ספר במדבר בענייני מצוות מקפיד אפוא על מדרג מסודר -
 הירכיה ברורה של העברת המצווה לנמעניה בלי לדלג על שלב שברך. זאת כשמדובר
 על הלכות המצטיות כמצוות לטווח הארוך, ובוודאי כשמדובר על ענייני המחנה
 וארגון המשכן ומשרתיו, שאף שהדבר לא נאמר בהם במפורש, אמורים לחול רק
 במדבר. אין קיצורי דרך, הפנייה לישראל נעשית תמיד באמצעותו של משה או אהרון
 המתפקדים כגורמי ביניים ומתווכים, ולא בפנייה ישירה שמטבעה שוברת מחסומים.
 מבחינה זו ניכר דמיון - לדעתנו מהותי - בין הפנייה 'מלמעלה' מה' דרך משה ואהרון
 בענייני ההלכה לבין הפנייה 'מלמטה' מהעם אל משה כשעומדות על הפרק כמה מן
 היתלוותו, כפי שנראה להלן.

הנה כי כן, יש עוצמה רבה בסגנון הישיר והיא אופיינית להתגלות הר סיני -
 התגלות המעצבת את הפן ההלכתי של ספר שמות שהמעמד רב-השגב עומד במרכזו,¹⁸
 ובמידה רבה לנזרות שלה בפרשת משפטים.¹⁹ גם ספר דברים הנשען על זיכרון מעמד
 הר סיני נוקט בניסוחים הלכתיים על דרך הפנייה האישית, אם כי בו ניתן כמובן
 ליחס זאת לעצם היאמרו על ידי משה. בספרנו הדברים מורכבים יותר, ויש בו צד

18 יש עוצמה רבה במעבר בין הדגשות גוף ראשון, גוף שני וגוף שלישי בעשרת הדיברות (ו' אנכי ה'
 אלהיך אשר הוצאתיך... לא יהיה לך אלהים אחרים על פני... אשר ה' אלהיך נתן לך..."), כביכול,
 מדובר בדיאלוג עשיר שיש בו שינויים בניסוח בהתאם לעמדת השומע.

19 א"ה פיש ראה בפרשת משפטים בכללותה דוגמה לניסוח קוואיטטי: "...נאמרים רוב הדינים
 בפרשת 'משפטים' בגוף שלישי... דרך זו של הרצאת הדברים היא דרך לא אישית כיאה ל'משפטים'
 אשר תשים לפניכם...". לעיל הערה 15. לדעתנו מיעוטם של המשפטים המנוסחים שם בצורה
 שונה, והמורכבות שעליה הצבענו למעלה, משווים לפרשה זו אופי מיוחד הקושרה לעשרת
 הדיברות. הדבר ראוי לדיון נפרד, ולא הפירוש לספר במדבר הוא המקום להעמיק בסגנונה של
 פרשת משפטים!

חזק של התוויית מסגרת העברה מסודרת המוותרת על הפנייה האישית. יחד עם זאת,
 ראוי לציין, דרך ההתנסחות של המצוות בספר במדבר איננה רק קוואיטטית במובן
 הצר, ולפי גישתנו המחשיבה מאוד את בחינת הניסוח ב'נוכחי' או בגוף שלישי, חשוב
 מאוד לנתח את המקרים המורכבים דוגמת 'פרשת ציצית' ופרשות אחרות כפי שיעשה
 להלן.

ההשוואה לספר שמות

במבט פרשני מסוים נדמה המקרא כולו כמעין מארג של זיקות בין טקסטים ממקומות
 שונים. רשת של טקסטים לפנינו, חוטים מקשרים, והנאמר במקום אחד עשוי לקיים
 מערכת שלמה של זיקות וקשרים לשוניים, ספרותיים ורעיוניים עם יחידות מקראיות
 אחרות. אשר על כן, מלאכת הפרשנות מבוססת לא-אחת על הצורך להשוות בין מקומות
 שונים במקרא, כשמתוך הדמיון מחד גיסא, ועל בסיס ההבדלים מאידך, ניתן לומר
 הרבה על ביאורם של הקטעים המשווים. ברי כי בספר במדבר יש מקום להשוואות
 מרובות שכאלו, ולהדגמת העניין נזכיר את ההשוואות המתבקשות לספר דברים, שבו
 משה מתייחס בפרספקטיבה של 'ארבעים שנה אחרי' לכמה מאירועי החשובים. כמה
 מאלפת היא ההשוואה בין סיפור ה'מרגלים' במדבר לסיפור המרגלים (ללא מרכאות!)
 בדברים! נדון בכך בקצרה להלן (יחידה ח). ויש כמובן דוגמאות נוספות רבות שלחלקן
 נידרש במקומן.

עם זאת, חרף חשיבותה של ההשוואה לדברים, דומה שההשוואה לספר שמות
 קובעת לה מקום בפני עצמו. זאת משום שביחסו לספר שמות מציג ספר במדבר
 שתי מגמות. האחת היסטורית, ספר שמות מהווה בסיס 'היסטורי' מוצק, מעין
 תשתית, המתווה הסבר הגיוני למה שיסופר אחר כך, והולך ומשתלשל ממנו. ומגמה
 שנייה ספרותית, ספר במדבר מהווה מעין השתקפות של אירועים בספר שמות, ולא
 אחת מובילה השתקפות זו למה שנידמה בעינינו כתמונת ראי הפוכה, הווי אומר,
 דמיון מהותי שעליו שעון שוני מהותי. שוני, משום שאחרי 'קו פרשת המים' של
 המפקד וארגון המחנה, מצבים ודגמי התנהגות רבים במדבר מצטיירים כהפוכים
 לאלו של שמות. במובן מסוים פועלות שתי המגמות - ההמשכיות ההיסטורית
 וההפכיות הספרותית - באופן מנוגד, שכן הספרותיות מחייבת לכאורה הצגה שונה
 מההיסטוריות הפשוטה. ובאופן כללי, יש בכליה של הבחינה הספרותית של הטקסט
 כדי להבליט ולחדד את המהותי שעלול לחמוק ממבט במשקפיה של הבחינה
 ההיסטורית. כל זה קשור לבעיית הסדר הנידונה בחיבורנו, וניתן לדבר כאן על שני
 סוגי 'סדר' המציעים כללים ותבנות - ההיסטורי והספרותי. בדברי מבוא אלו אנו
 מציגים כל זאת כבסיס להנחה שתידון בהרחבה בהמשך.

שפת הספר

נעיר כאן הערות ספרותיות באשר למה שנראה בעינינו דרכי מבע מיוחדות לספר במדבר,
 הערות שיעשה בהן שימוש בהמשך, ובמיוחד בדיון המסכם בסופו של חיבורנו. לדידנו,

מה שכינינו קודם 'סגנון' נכלל במסגרת הרחבה של 'שפת' הספר. 'שפה' במשמעות הרחבה המתייחסת לכלל דרכי הבעה והאמצעים הרטוריים והאסתטיים המיוחדים להקשר נתון. מה טיבה של 'שפת' ספר במדבר? כללית, הספר מתבסס על הבעה במתכונת הידועה של סיפור מקראי.²⁰ לעניין זה נודעת חשיבות מרובה, משום שהסיפור הוא 'כלי בעל יכולת' להטעין עלילה היסטורית, ובה בעת, תחכמו הספרותי הכרוך בשפעת תחבולות ספרותיות מאפשר התעמקות באדם הבודד ובאתגרים הדתיים העומדים נֶכחו. להלן נדגים את היישום של פוטנציאל סיפורי זה, הנושא בנטל מורכבות הדמות ומציבה בהקשר היסטורי אופייני, והדברים נוגעים במיוחד בדמותו של משה. פה ושם מנומר הספר בשירות מקראיות; לכשעצמה, תופעה ידועה במכלולים הסיפוריים במקרא, וכאמור, גם בקטעי מצווה המנוסחים בדרך ניסוח מיוחדת של חוק ומשפט. מיוחד למדי הוא ספרנו בהיותו עתיר רשימות, ולהן נקדיש כאן דיון קצר.

תחושה העשויה לקנן בין לומדיו היא, כי הספר 'מדבר' אלינו באמצעות רשימותיו. לעתים, מעוגנות רשימות אלו ב'שיטח', ולובשות צורה של מעין מפה, אלא שכדרך שהייתה נהוגה בעת ההיא, הרי זו 'מפה כתובה' ולא מצוירת. ומאחר שהגענו לכך נציין כי לא תם הדקדוק באפיון המפות שבספר. הנה, המחנה מתואר באמצעות 'מפה' סטטית, בעוד 'שימפה' דינמית בוקעת ועולה מרשימת המסעות שבסופו. נציג כאן מספר רשימות חשובות המופיעות בספר, שישרתונו במהלך הפירוש בהמשך, ונפתח ברשימות השבטים, תוך ניסיון לעמוד על ההגיון בסידורם (סימן * מציין שיוך מפורש ליוסף).

שמות האנשים (א,ה)	ויפקדם' (א,יט)	איש על דגליו (ב,ב)	ויקריבו הנשיאים' (ז,י)	ויסעו בני ישראל' (י,י)	ראשי בני ישראל' (יג,ד)	ישאו את ראשי' (כו,ב)	שמות האנשים אשר ינחלו' (לד, יד)
1. ראובן	ראובן	יהודה	יהודה	יהודה	ראובן	ראובן	יהודה
2. שמעון	שמעון	יששכר	יששכר	יששכר	שמעון	שמעון	שמעון
3. יהודה	גד	זבולון	זבולון	זבולון	יהודה	גד	בנימין
4. יששכר	יהודה	ראובן	ראובן	ראובן	יששכר	יהודה	דן
5. זבולון	יששכר	שמעון	שמעון	שמעון	אפרים	יששכר	מנשה*
6. אפרים*	זבולון	גד	גד	גד	בנימין	זבולון	אפרים
7. מנשה	אפרים*	אפרים	אפרים	אפרים	זבולון	מנשה*	זבולון
8. בנימין	מנשה	מנשה	מנשה	מנשה	אפרים*	אפרים*	יששכר
9. דן	בנימין	בנימין	בנימין	בנימין	דן	בנימין	אשר
10. אשר	דן	דן	דן	דן	אשר	דן	נפתלי
11. גד	אשר	אשר	אשר	אשר	נפתלי	אשר	
12. נפתלי	נפתלי	נפתלי	נפתלי	נפתלי	גד	נפתלי	

כדי להתמודד עם שאלת הסדר בטבלה זו נזכיר שלוש 'רשימות' שבטיים בתורה.

א. סדר הלידה (על פי: בראשית ל): 1. ראובן (לאה) 2. שמעון (לאה) 3. לוי (לאה) 4. יהודה (לאה) 5. דן (בלהה) 6. נפתלי (בלהה) 7. גד (זלפה) 8. אשר (זלפה) 9. יששכר (לאה) 10. זבולון (לאה) 11. יוסף (רחל) 12. בנימין (רחל).

ב. סדר ה'ברכות' (על פי: בראשית מט): 1. ראובן 2. שמעון 3. לוי 4. יהודה 5. זבולון 6. יששכר 7. דן 8. גד 9. אשר 10. נפתלי 11. יוסף 12. בנימין.

ג. היורדים מצרימה (שמות א, ב-ד): 1. ראובן 2. שמעון 3. לוי 4. יהודה 5. יששכר 6. זבולון 7. בנימין 8. דן 9. נפתלי 10. גד 11. אשר (יוסף היה במצרים).

לא ננתח כאן את משמעות הסדר בכל רשימה ורשימה בספרנו והדברים ייעשו במקומם, נציין רק כי מול היסוד החזק של סדר הלידה בבראשית, ניכרים במדבר שינויים מסוגים שונים. יש העתקה של דן מהחמישי בסדר הלידה למקום העשירי, שם הוא פותח את המחנה האחרון, ובעקבותיו, כך קורה גם לבני השפחות האחרים - אשר ונפתלי. מובן שהשינוי הגדול חל במקומו של יהודה בחלק מרשימות ספר במדבר, המנציחות את מעמדו כשבט מוביל.

יש בספר גם רשימות מסוג אחר - רשימת קורבנות החגים, רשימת הנשיאים המאחדת קורבנות ושבטים, רשימות שלל ורשימות גיאוגרפיות של מסעות וגבולות. נדון בהן במקומן.

²⁰ כאן לא נפרט, וכידוע, הספרות בעניינו של הסיפור המקראי עשירה ביותר. לעניינו חשוב הדיון המובע בחלק על ההיסטוריה מול ספרות בספרו של אורי אלטר: 'אי אלטר, אמנות הסיפור במקרא, תל אביב תשמ"ח, עמ' 34-60.

מאפיין נוסף המשתלשל מכך הוא המספרים. מבט כללי אל הספר מגלה שימוש מרובה במספרים, ויש עניין רב בניסיון לעמוד על משמעותם כמרכיב בשפת הספר. יש מהם טיפולוגיים שניתן להסבירם כמשקפי דגם מסוים:

"ויביאו את קרבנם לפני ה' שש עגלת צב ושני עשר בקר עגלה על שני הנשאים ושור לאחד..." (ז,ג).

ההדגשה מוסבת על סכום של שנים עשר ושש, למרות שיש אחר כך פירוט. 'דגם השנים עשרי' בולט באירועים של סוף הספר - המגיפה והמלחמה במדין:

"ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף" (כה,ט).

"אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא. וימסרו מאלפי ישראל אלף למטה שנים עשר אלף חלוצי צבא. וישלח אתם משה אלף למטה..." (לא, ד-ה).

ברשימה אחרת - המספרים בקורבנות הנשיאים, המפתח הוא:

קערת כסף - 1; משקלה - 130; מזרק כסף - 1; שקל - 70; כף אחת - 10; פר - 1; איל - 1; כבש - 1; שעיר עזים - 1; בקר - 2; אילים - 5; עתודים - 5; כבשים - 5.

לכאורה, כאן הקשר לימערכת ה-12 מעורפל יותר. הוא עשוי להירמז בהבדל בין שני המשקלים 70-130=60. אך הסמליות המספרית באמצעות דגם השנים עשר מובעת חזק יותר ברמת הסיכום:

"זאת הנכת המזבח ביום המשח אתו מאת נשיאי ישראל קערת כסף שתיים עשרה מזרקי כסף שנים עשר כפות זהב שתיים עשרה. שלשים ומאה הקערה האחת כסף ושבעים המזרק האחד כל כסף הכלים אלפים וארבע מאות בשקל הקדש. כפות זהב שתיים עשרה מלאת קטורת עשרה הכף בשקל הקדש כל זהב הכפות עשרים ומאה. כל הבקר לעלה שנים עשר פרים אילם שנים עשר כבשים בני שנה שנים עשר ומנחתם ושעירי עזים שנים עשר לחטאת. וכל זבח השלמים עשרים וארבעה פרים אילם ששים עתדים ששים כבשים בני שנה ששים זאת הנכת המזבח אחרי המשח אתו" (ז,פד-פח).

דומה כי 'שנים עשרי' מתפקד כאן כמעין מילה מנחה המזכירה את נוכחותם של כל שבטי ישראל. המשמעות היא שבצד השוויון בין פרטים - בין איש לרעהו ובין שבת לשבת, יש גם מבט המגלה את הישנים עשרי - 'ימספר המכלול', המדגיש את תפיסת העם כמערכת - גוף בן שנים עשר אברים. באופן דומה, מתפקד שנים עשר ברשימות הקודמות כפי שנבאר במקומן.

יש מספרים שקשה להסתפק לגביהם בהסבר טיפולוגי. מספרים חסרי דגם אלו משווים לנספרים אופי ריאלי ואולי מדויק. נדגים את מספרי השבטים במפקד: ראובן - 46,500; שמעון - 59,300; גד - 45,650; יהודה - 74,600; יששכר - 54,400; זבולון - 57,400; אפרים - 40,500; מנשה - 32,200; בנימין - 35,400; דן - 62,700; אשר - 41,500; נפתלי - 53,400.

המספרים במפקד המסיים: ראובן - 43,730; שמעון - 22,200; גד - 40,500; יהודה - 76,500; יששכר - 64,300; זבולון - 60,500; מנשה - 52,700; אפרים - 32,500; בנימין - 45,600; דן - 64,400; אשר - 53,400; נפתלי - 45,400.

המספרים מציגים דגם מדויק. הדבר בולט במיוחד בסכומים. במפקד הראשון - 603,550, במפקד השני - 601,700. הדיוק בולט על רקע 'מספר עגולי' - 'שש מאות אלף', המספר של ספר שמות:

"ויסעו בני ישראל מרעמסס ספתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" (שמות יב,ז).

זהו מספר טיפולוגי הקשור בימערכת ה-12. ככזה, הוא רומז לשבטים, אך לא למציאות ריאלית שבה תמיד יש סטיות לכאן או לכאן. אם כן, מה שרומז לישבטים מתאים בעצם להיעדר שבטים. במדבר החרגי - כלפי מעלה (!) - קטן, ולכן מקרין אופי ריאלי. לשון אחר, ברור שנעשה מאמץ לדייק, או להציג דיוק.

היסוד המתמטי מתחזק בהצגת הסכומים של המחנות בפרק ב. לא רק מספרי שבטים מוצגים שם, אלא גם של מחנות. התחושה הריאלית מתחזקת אפוא אל מול שפעת המספרים. גם ההשוואה של סכומי המפקדים - זה של תחילת הספר וזה של סיומו - יכולה להוביל לפרשנות החוקרת מה קרה לכל שבט במרוצת התקופה של הנדודים. היו מהמדרשים שעסקו בכך, אך הכתוב עצמו לא 'מנדב' פרטים שילמדו על גורל אוכלוסיו של השבט ויסביר את השינויים הקיצוניים שחלו במניינם של שבטים אחדים, ואת היציבות של אחרים, במהלך הנדודים. כל שניתן לומר הוא שבצד פנים של יציבות (המספר הכללי דומה מאוד), אופיינה העת ההיא בדינמיות חזקה הכרוכה בשינויים גדולים. אם כן, לא הייתה זו תקופה סטטית, אף שלא תמיד בולט הדבר בספרנו. והרוצה יוכל לראות בכך סימן למתח שבין יציבות ודינמיות המתרוצצות זו בצד זו בספר.

הדגם המדויק תופס גם במספרי הלוויים: גרשון - 7,500; קהת - 8,600; מררי - 6,200. הסך הכול הכתוב - 22,000. בכורות - 22,273. והכסף - 301,065. כל זה חשוב כדי לשוות אופי ריאלי מדויק לתהליך ההחלפה והפדיון. מספר הנפקדים במפקד בסוף הספר (כו,סא) עומד על - 23,000. כלומר, ניתן גם כאן להציע השוואה שמגלה מה קרה לשבט בנדודים. מכל מקום, כאן אנו מעמידים על עצם התופעה, ונוסיף דבר מה במקום המתאים.

דוגמה נוספת לשימוש במספרים, השלל והמלקוח ממדיין (לא,כו-נד): צאן - 675,000; בקר - 72,000; חמורים - 61,000; נשים - 32,000; זהב התרומה - 16,750. באופן כללי המספרים מתיישבים עם הדגם המדויק, הריאלי, רק מספר הבקר קשור במישרין לימערכת ה-12. (5X12,000) ומזכיר את הדגם השבטי שבא לידי ביטוי במספר המשתתפים באותה המלחמה שבה נלקח השלל הזה.

דגם אחר הוא קורבנות החגים. מספר המפתח - שבע. המספר שבע נזכר בכמה הקשרים, אך השימוש המעניין נעשה לדעתנו בקורבנות החגים. כללית, מדובר בדגם יורד:

"ובראשי חדשיכם... פרים בני בקר שנים ואיל אחד כבשים בני שנה שבעה תמימם. ושלושה עשרונים סלת מנחה בלולה בשמן... ושני עשרונים מנחה ועשרון עשרון סלת מנחה... ונסכיהם חצי ההין... ושלישת ההין ורבעית ההין ושעיר עזים אחד לחטאת" (כח, יא-טו).

זה נכון לגבי ראש חודש, פסח, שבועות; משתנה לגבי הראשון לשביעי ועשור לחודש. לגבי סוכות הדגם המספרי של הפרים הוא (כט, יב-לד): 13; 12; 11; 10; 9; 8; 7. זה מבליט את ה'שבע' משום שמסתיים בשבע והסכום שבעים. גם כאן מדובר בדגם יורד.

סקרנו עד כאן את המספרים המפורשים; נזכיר עתה בקצרה את המספרים הסמויים, בהכרה כי נושא רחב זה ראוי לדיון נפרד. במספרים סמויים כוונתנו למספרם של קטעים או מילים בעלי משמעות, ובספירה בהיבט הזה בולט מאוד המספר 'שבע'. דוגמאות: שבע פעמים נזכר 'וישא משלו ויאמר' בפרשת בלעם (יחידה ג), שבעה עניינים הלכתיים בפרשת פרה אדומה (יחידה יא), שבע פעמים המילה 'משמרת' בפרשת פקידת הלוויים (ג, יד-לט; ושלוש פעמים בהוראה להקריבם [ג, ה-י]. יחידה א), שבע פעמים הגיל משלושים עד חמישים בפרשת מפקד הלוויים (פרק ד. יחידה א). חזרות אלו - שבע פעמים, מקנות מעמד 'סגורי' ושלם לפרשות הנידונות, ונסקרן בקצרה במקומן. פעמים שיש בכך גם להתוות בסיס לדגם עריכה של 'שלושה וארבעה' המסתכם בשבע, כפי שנראה במיוחד בפרשת בלעם (יחידה יג).

אשר לדרכי המבע הימקומיות, קרי, ביטויים ומבעים ספציפיים הנמצאים במקומות שונים, לכאורה בלי קשר ברור למקומות אחרים בספר. ובכן, הספר משתמש במה שנציג להלן כ'שפה נוודית', רוצה לומר, ריבוי ביטויים המייצגים את עולמו של הנווד והמצב הנוודי. עמדנו על כך גם בנספחים. ניתן לדבר גם על 'השפה הגיאוגרפית', היינו הבעת תכנים ורעיונות באמצעות שפעת ביטויים גיאוגרפיים ושמות מקומות וסביבות. נדגיש, מדובר באתרים-מקומות לעומת סביבות כלליות. בספר ניתן להגדיר את הנודים באמצעות שמות מדבריות שהם סביבות כלליות, אך גם באמצעות שמות מקומות ספציפיים. מה אומר השימוש בכל מערכת מונחים? נסתפק בינתיים בקביעה הכללית כי השימוש המרובה ב'מדברי' מבליט - כצפוי - מאוד את האופי ה'מדברי' של הספר, ולימדבריות זו יש משמעות רעיונית כפי שנראה להלן. אשר לריבוי המקומות, ידוע הפירוש של הרמב"ם המדגיש את ממד הזיכרון המלווה את העיסוק במקומות,²¹

21 "מזה הזכרת המסעות, פשט הדבר שהוא הזכרת מה שאין בו תועלת כלל, ומחמת חשש זה שאפשר שיעלה על הלב אמר ויכתב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' (במדבר לג, ב). ונקודת הצורך לכך גדולה מאוד, והוא שכל הנסים אין אמיתתם ברורה אלא אצל מי שראה אותם, אבל לעתיד יהיה זיכרוןם סיפור, ואפשר יהיה להכחישם אצל השומע. וידוע שלא יתכן ולא יצטייר שיהיה הפלא קיים ועומד למשך הדורות לכל בני אדם... לפיכך סולקו כל הפקוקים הללו והודגש סיפור כל הפלאים הללו על ידי באור אותם המסעות, כדי שיראו הבאים וידעו את גודל הפלא שיש בישיבת מין האדם באותם המקומות ארבעים שנה..." (מורה נבוכים ג, נ. מהדורת קאפח, עמ' תב).

אך בפנייה לנמענים הראשונים הלא הם 'דור המדבר', הדיבור ב'שפת המקומות' מבליט יותר את הנחיות ה' ואת אופני המסע, במיוחד אלו התלויים בענן. כל אלו יהוו בסיס לדיונונו בהמשך.

תם ולא נשלם. במבוא זה העוסק בשפת הספר נגענו בסוגיות מוגדרות למדי, מהסוג שנקל יחסית להציגו במסגרת מבואית. היבטים סגנוניים שונים של שפת הספר הנושאים בעינינו חשיבות עליונה בפענוח רעיונותיו, דוגמת הנטייה לחדד ולהקצין מצבים, ראויים לדיון נפרד העומד בפני עצמו, ולכן יידונו להלן, עניין עניין במקומו.